

Portar

Porten till ett hus är betydelsefull både för upplevelsen av huset utifrån och inifrån. Från utsidan kan den vara smycket i fasaden, eller en av flera viktiga detaljer som ger byggnaden dess karaktär. Från insidan kan en ursprunglig port vara en viktig del av en välbevarad entré. Här kan du läsa om tidstypiska portar i Stockholm och hur de bäst underhålls och renoveras.

Historik

1880–1890-tal

Under 1800-talets sista decennier var det vanligt att en ytterport bestod av en stor pardörr med ett glasat parti ovanför. Dörrarnas fyllningar kunde ha många

olika typer av ornamentering. Pardörrarnas övre fyllningar bestod ofta av en glasruta, vanligen täckt med ett galler i gjutjärn. Ibland fanns även sidofönster på båda sidor om dörren för att få in så mycket dagsljus som möjligt i det mörka trapphuset.

1900–1910-tal

I början av 1900-talet blev det mindre vanligt med fönster kring porten. Fortfarande var det däremot vanligt med glasade pardörrar och glasade partier ovanför porten. Enkeldörrar blev också populärare.

I samband med jugend och nationalromantikens genombrott började portarnas glaspartier ofta att delas in i mindre rutor. Jugend kunde även innebära mångfärgade motiv och organiska rundade former i glas och dekor. I enlighet med nationalromantiska ideal förekom portar helt utan fönster. Då hade dörren som regel en träpanel

Porten har stor betydelse för hur en fasad upplevs, Södermalm. Här har en ägare valt en ny port som knyter an till en ursprunglig utformning medan en ägare har valt en helt modern dörr. Foto: Ingrid Johansson.

Påkostad port från 1880-talet med glasparti både i dörren och ovanför, Södermalm. Framför glaset sitter ett galler i smidesjärn. Foto: Ingrid Johansson.

uppbyggd av exempelvis rombformer. Trämaterialet framhävdes med ytbehandling, ofta fernissa eller olja.

1920–1930-tal

Under 1920-talet var portarna fortfarande ofta pardörrar med glasrutor. Vanligtvis bestod två eller tre av dörrens övre fyllningar av glasrutor. Slipat glas var vanligt liksom koppardetaljer. Glaspartier ovanför porten förekom fortfarande ofta. Många gånger användes den under 1920-talsklassicismen så populära halvcirkelformade lunettformen.

Under 1930-talet blev dörrarnas glaspartier allt större när funktionalismen slog igenom. Till skillnad från på 1920-talet bestod allt fler

portar av en hel glasad ruta i en ram av exempelvis ek eller rostfritt stål. Men traditionellt utformade pardörrar var fortfarande vanliga. Det var inte alla byggherrar som direkt anammade funktionalismens strama linjer.

1940–1950-tal

Under 1940- och 1950-tal fortsatte entréportar att i stor utsträckning vara i princip helglasade. Ibland var endast portens övre halva av glas. Enkeldörrar var vanliga men även asymmetriska och symmetriska pardörrar förekom. Ek var det absolut vanligaste materialet och portarna hade många olika typer av handtag. Ibland finns glaspartier vid sidan av eller ovanför porten. Arkitekterna månade om ljuset i trapphusen.

Under 1940- och 1950-tal var entréerna som ett av få dekorativa element viktiga i fasaden. 1950-talets mönsterrikedom med diagonala linjer och rombformer användes flitigt. Belysning över eller vid sidan av porten var också en viktig del av portens gestaltning.

En jugendport med rikt utsirat snickeriarbete, Kungsholmen. Foto: Ingrid Johansson.

1930-talsport i trä. Foto: Mauro Rongione.

1950-talsport med sidoljusfönster, Västertorp. Lägga märket till handtaget som fungerar för både barn och vuxna. Foto: Sven Tideman.

Träport i lamellhus byggt i slutet av 1960-talet, Vårberg. Foto: Göran Fredriksson.

1960–1970-tal

Under 1960- och 1970-tal blev pardörrar allt mer ovanligt. I princip förekom endast enkeldörrar i bostadshus. Vanligt var enkelportar i ek och teak, ofta med glasade partier. Glaspartier vid sidan om dörren kunde förekomma. Portar tillverkade i aluminium eller stål slog också igenom stort och var vanligen glasade.

Material och konstruktion

Fyllningsdörrar

Fram till och med 1930-talet var fyllningsdörren det enklaste sättet att bygga en hållbar dörr i massivt trä. Fyllningsdörren är uppbyggd av ett ramverk med fyllningar. En enkeldörr från sent 1800-tal har ofta tre eller fyra fyllningar. Portar från 1880-tal till 1910-tal är ofta pardörrar som har glas i den övre fyllningen, vanligen med ett galler i gjutjärn framför.

Yngre träportar

Under 1920-talet började nya krav ställas på utformningen av portar.

En enkel 1940-talsport, Traneberg. Foto: Johan Stigholt.

Därför byggdes allt färre fyllningsdörrar. Istället tillverkades portar i ett ramverk av trä med olika typer av isolering eller fyllning. Glas blev mycket vanligt. Under 1920-talet användes slipat glas i mindre rutor. Under 1930-, 1940- och 1950-talen var ofta hela eller stora delar av portarna glasade. Till skillnad från tidigare kläddes portar på 1940- och 1950-talen vanligtvis med ekfaner medan ramverket var av annat träslag.

Stål och aluminium

Från och med 1930-tal börjar även stål användas i portar för att åstadkomma en så stor glasyta som möjligt. En smal stålräm kring en hel glasruta var högsta mode under det funktionalistiska 1930-talet. Denna lösning användes även i stor utsträckning på 1960-talet. Aluminium som material i portar slog även igenom på 1960-talet. Det var billigt och lätt och fick därför så småningom stort genomslag som material i portar. Eftersom aluminium inte är lika starkt som stål fick dörrarnas profiler nu kraftigare dimensioner.

1950-talsport som behöver ytbehandlas. Foto: Mauro Rongione.

Svartmålad stålport i original i hus byggt i mitten av 1960-talet, Bredäng. Foto: Göran Fredriksson.

Handtag och beslag

Under 1800-tal och fram till 1920-tal var handtag och beslag ofta utförda i mässing eller järn. På 1930-talet började nya material att förekomma, rostfritt stål och förkromad mässing. Bakelit kunde även användas till vissa detaljer. Under 1940- och 1950-tal var handtag som regel utförda av trä, stål eller mässing. Trä var också ett viktigt material under 1960- och 1970-tal.

Underhåll och renovering

Inför underhåll och renovering av en port är det viktigt att tänka på vad som hör till normalt åldrande och vad som bör åtgärdas. Att trä mörknar och en viss skevhet uppstår i en port kan anses tillhöra åldrandet. Spår av användning kan även skänka porten en vacker patina. Självklart ska däremot löpande underhåll utföras och rena funktionsfel åtgärdas.

Ytbehandling

Portar av trä behöver löpande ses över när det gäller ytbehandling.

Beroende på lägets utsatthet behöver portens utsida behandlas med viss intervall. Inför ytbehandling är det mycket viktigt att ta reda på hur porten är behandlad. Traditionell linoljefernissa är exempelvis inte samma sak som modern platsbaserad lack. En annan vanlig traditionell ytbehandling är linoljefärgsmålning. För att ge dörren en så lång livslängd som möjligt är det avgörande att fortsätta behandla porten med det material den traditionellt behandlats med.

När rätt behandling valts skrapas och slipas gammal färg eller fernissa och dörren behandlas på nytt. Om äldre kulörer och material hittas under senare färglager kan man överväga att återgå till en ursprunglig kulör eller behandling.

Portar från 1940- och 1950-tal är sällan indragna i fasaden och kan därför kräva särskild omsorg. Om porten har sparkplåtar kan dessa behöva bytas i samband med ytbehandling.

Snickeri och glas

I en träport kan andra nödvändiga åtgärder vara att laga trasiga partier med nytt trä, det gäller såväl fyllningsdörrar som yngre

fanerklädda portar. En träport som har slagits sig kan även behöva riktas av en duktig snickare för att fungera smidigare. För att förbättra gången kan infästningen av portens gångjärn också behöva förstärkas. I enlighet med gällande brandregler kan porten hängas om till utåtgående.

Vid ersättning av glasrutor är det viktigt att ersätta slipat eller grave-rat glas med motsvarande material. En slät ruta ger inte samma intryck och ljusföring som en slipad ruta. Ett eventuellt gjutjärnsgaller kan även behöva rengöras och borstas med stålborste för att sedan målas med järnmönja och slutstrykas med linoljefärg.

Stål och aluminium

Även portar av stål och aluminium går att renovera. Stål kan en duktig plåtslagare hantera. En målad port i stål kan målas om när ytskiktet behöver förnyas. Är dörren metallren kan den poleras i samband med renovering.

Aluminium är till skillnad från stål ett relativt mjukt material som

1920-talsklassicistisk pardörr med lunettformad överljusparti, Alvik. Glasrutorna är slipade. Foto: Josefine Bolander.

En aluminiumport i original från sent 1960-tal, Tensta. Foto: Per Olgarsson.

är svårt att laga om det deformationerats. Om det sker åtgärdas skadorna genom att skadade delarna byts ut. Då bör så lite som möjligt av dörren bytas. Vid komplettering är det viktigt att tänka på att nya delar ska ha samma ytbehandling som befintligt. Aluminium går att få eloxerat i olika kulörer, exempelvis guld och silver.

Eftersom aluminium är ett mycket beständigt material uppstår skador som regel endast genom medveten skadegörelse. Ytan på en aluminiumport kan däremot åldras och bli flammig. Om ytan är målad kan målning ske men en omålad yta är svår att åtgärda. Flammigheten är ofta acceptabel.

Lås och handtag

Många gånger innebär nya säkerhetskrav önskemål om att byta och förbättra lås. Då är det viktigt att så långt som möjligt använda befintliga hål i dörren. Av säkerhetsskäl kan även porten förses med brytskydd i anslutning till låset.

För att smälta in på ett bra sätt kan ett brytskydd målas i samma kulör som dörren.

Om dörren saknar handtag eller andra beslag finns tidstypiska beslag att köpa. Det är viktigt att nya beslag och detaljer är i samma stil och i samma material som de ursprungliga. Handtag och beslag är ofta mycket viktiga för upplevelsen av en port. Om befintliga handtag är trasiga går de ofta att renovera eller reparera. Exempelvis kan delar av trä bytas. Handtag i förkromad mässing som skadats kan förkromas på nytt.

Breddning av port

Av tillgänglighetsskäl uppkommer ibland behov av att bredda en ytterport. Detta är sällan ett problem i hus med enkelport eftersom dessa många gånger uppfyller dagens krav. I hus med pardörrar där endast ett dörrblad är öppningsbart kan det däremot vara ett problem. Då går dörrbyte att undvika genom att båda dörrhalvorna görs öppningsbara. Dörren förses med en automatisk öppningsfunktion.

Byte av port

Många gånger har ursprungliga portar från sent 1800-tal och

En kopia av originalporten i ett hus från slutet av 1800-talet, Södermalm. Framför glaset sitter galler av gjutjärn. Av tillgänglighetsskäl är dörrens båda halvor öppningsbara. Foto: Göran Fredriksson

början av 1900-talet bytts ut under 1960-, 1970- och 1980-tal. En pardörr i trä kan ha ersatts med en dörr i aluminium. Idag vill därför många boende och ägare återskapa en dörr som anknyter till husets karaktär. Ibland kan en ursprunglig dörr också vara så skadad att den inte går att renovera.

Vid tillverkning av en ny port kan en eventuell gammal port användas som förlaga. Det är att föredra om den nya porten så långt det är möjligt utformas som en kopia av ursprunglig port, både när det gäller utseende och konstruktion. Om den ursprungliga porten inte finns kvar kan eventuella fotografier eller ursprungliga ritningar användas som förlaga. Om sådana saknas är det istället lämpligt att inspireras av beva-

En nyttillverkad port i ett hus från 1940-talet. Foto: Johan Stigholt.

rade portar i omgivande hus från samma tidsperiod.

Inför upphandling av nyttillverkning av en port eller flera portar är det viktigt att arbeta fram ett bra underlag för att få ett så bra resultat som möjligt. Inför upphandlingen krävs:

- Ett detaljerat ritningsunderlag som beskriver dörrens utseende och mått. Anlita alltid en arkitekt eller annan sakkunnig som kan

ta fram exakta ritningar.

- Detaljerade krav på material, konstruktion och utförande samt vilka beslag och detaljer porten ska ha. Ibland kan begagnade handtag inhandlas och användas. En arkitekt eller sakkunnig kan hjälpa till med att hitta nyttillverkade beslag i tidstypisk stil och material.
- Offerter från minst tre snickerier, be även om referensobjekt.

HANNA GÅRDSTEDT

Läs mer om Stockholms hus på www.stadsmuseum.stockholm.se/byggnadsvard

Faktarummet på Stockholm stadsmuseum

I Faktarummet finns arkivmaterial av olika slag: inventeringar, äldre fotografier, referensbibliotek m.m.
Tel 08-508 31 710

Stockholmskällan

På webbplatsen Stockholmskällan kan du hitta fotografier, litteraturtips, arkivhandlingar m.m. om Stockholm.
www.stockholmskallan.se